

O'ZBEK OPERA SAN'ATINI SHAKLLANISH ASOSLARI

Saidov Jasur¹

“Musiqqa ta’limi yo’nalishi” 1-bosqich talabasi

Ro’ziyev D Yu.²

Ilmiy rahbar: professor, p.f.n.

¹⁻²BuxDU Pedagogika instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7439632>

ARTICLE INFO

Received: 5th December 2022

Accepted: 10th December 2022

Online: 15th December 2022

KEY WORDS

Opera, drama, teatr, spektakl, repertuar, musiqiy kompazitsiya.

ABSTRACT

Maqolada O'zbekistonda opera san'atining vujudga kelishi, jumladan 19-asr oxiri 20-asr boshlarida o'zbek operalari musiqali drama, o'zbek mushkeli dramasi rivoji asosida, shuningdek, chet el mumtoz operasining ta'siri ostida shakllanganligi bayon etilgan.

O'zbekistonda opera san'ati 19-asr oxiri, 20-asr boshidan rivojlana boshlagan. O'zbek operalari musiqali drama, o'zbek mushkeli dramasi rivoji asosida, shuningdek, chet el mumtoz operasining ta'siri ostida yuzaga kelgan. Toshkentga bir nechta 1894-yilda gruzin, 1907-15 yillarda italyan, tatar, rus, ozarbayjon opera gruppalari gastrolga kelgan. 1918-yildan Toshkentda rus opera teatri o'z faoliyatini boshlagan. O'zbekistonda opera san'atining paydo bo'lishi, Ulug' inqilobdan so'ng qo'shiqchilik va musiqqa yo'nalishlarda yuksalish va ko'tarilish imkoniyatlari ochilganday bo'ldi. Kuy va qo'shiqlarimizni atoqli ashulachilarimizdan Muhiddin Qori Yoqubov va rus musiqashunosi Mironov tomonidan bir nechta o'nlab vokal ashulalarimiz notaga olinib chop ettirildi. 1918-yilning 1-sentabri O'zbekistonda opera teatri tashkil topgan kun hisoblanadi. O'sha kuni xalq Konservatoriyasida rus kompazitori Aleksandr Sergeyevich Dargomijiskiyning “Rusalka” operasi qo'yildi. Keyinchalik boshqa operalar ham sahnalashtirila boshlandi. Teatr uchun kadrlar tayyorlash studiyasi ish olib bordi. Bakudagi teatr texnikumida opera xonandalari, aktyorlar o'qiy boshladi.

O'zbekiston milliy vokal qo'shiqchiligi haqida ancha munozaralar davom etdi. Moskva Konservatoriyasi qoshidagi o'zbek studiyasi tashkil topib unga Halima Nosirova, Muxtor Ashrafiy, B.Inoyatov, Nasim Hoshimov va boshqalar o'qiy boshladi. Ayrim nazariyachilar milliy operada bo'g'iz bilan kuylashni saqlab qolish zarurligini ya'ni o'zbek xalq qo'shiqlariga xos kuyash usulini o'zgartirish kerakligini isbotladilar. Ammo sekin-asta har qanday opera qo'shig'i o'zining butun dunyo opera madaniyatiga xos qanaqadir umumiy xususiyatlarga ham ega bo'lishi kerak deb hisoblandi.

Har qanday millatga mansub qo'shiqchi uchun nafas olib kuylash muhimligini ta'kidlab mashhur qo'shiqchi G'ulom Abdurahmonov shunday degan edi: “Milliy vokal uslubi nutqning xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Eng asosiysi tilning nozikligini his etishdir. Har qaysi millatga o'zining nutq uslubi va o'ziga xos intonatsiya xususiyatlari bo'ladi. Mana shularni qo'shiqda

aks ettira olish kerak. Italiya maktablaridan opera tovushini va uning yo'nalishini olish, kuylash usuli esa har bir millatning tiliga mos bo'lishi lozim" (G'. Abdurahmonovning Tamara qiziga yozib olgan xotiralaridan).

Turkistonda uzoq yillar davomida rus ziyolilarining yashab turganlari, ularning musiqaga, san'atga bo'lgan qiziqishlari natijasida Toshkentda rus opera teatri ochiladi. Opera teatrining tashkil topishida asosiy turtkilardan yana biri Italiya opera guruhining 1900-yilda Toshkentga qilgan gastrollari (ijodiy safarlari) bunda asosiy sababchi bo'lgan. Italiyaliklar Toshkentda Verding "Rigoletto", "Traviata", "Trubadur", Bizening "Karmen", Sharl Gunoning "Faust", Leonkavalloning "Payatsi" kabi dunyoga mashhur operalarini rus ziyolilariga tanishtirganlar. Shu bilan birga rus ziyolilari o'z konsert dasturlarida g'arb va rus klassik kompazitorlarining simfonik asarlarini, turli operalardan parchalarni, simfonik syuitalarni ijro etishlari bilan rus opera teatrining tashkil topishida poydevor tuzganlar. Opera teatrining birinchi spektakllari Dargomojskiyning "Rusalka", P.I.Chaykovskiyning "Yevgeniy Onegin" operalari bo'lgan. Opera janrining keng ommaga tarqalib borgan tufayli rus opera teatri sahnasida Verding "Rigoletto", Sh.Gunoning "Faust", A.Rubenshteynning "Demon", Chaykovskiyning "Pikovaya dama", Musorskiyning "Baris Gadunov", Borodinning "Knyaz Igor", Verding "Traviata", "Aida", "Trubadur", Puchchinining "Bogema", Rossinining "Sevilya sartaroshi" kabi asarlari sahna yuzinini ko'rdi. Rus opera teatrining aktyorlari, opera xonandalari, san'atkorlari O'zbekiston viloyatlariga chiqishlar tashkil qilib, opera san'atini o'zbek xalqi orasida targ'ibot eta boshladilar va bu xizmatlar o'zbek milliy operalarini dunyoga kelishiga, O'zbekistonda opera san'atining vujudga kelishida, shu bilan bir qatorda opera maktablarining tashkil topishiga asos bo'ldi.

1918-yil iyul oyida Toshkentda ochilgan Turkiston xalq konservatoriyasi O'rta Osiyodagi birinchi musiqa maskani bo'lib, u o'sha yilning aprel oyida tashkil topgan Turkiston Dorilfununing tarkibiga kirgan. 1930-yilda Toshkentda Oliy musiqa maktabi ochildi va uni oradan ikki yil o'tgach Toshkent Davlat konservatoriyasiga aylantirildi. Nazariy bahslardan amaliy ishga o'tish munosabati bilan Toshkent Davlat konservatoriyasida o'zbek qo'shiqchilarining vokal tayyorgarligi masalasi vujudga keldi. Qo'shiqlar vokal tayyorgarligi faqat O'zbekistonda musiqali teatr san'atini rivojlantirishga xizmat qiladigan Oliy kasbkorlik ta'limi olish huquqini berib qolmadi, balki sovet davridagi qo'shiqchilik ijodining asosi ham bo'ldi. Toshkent Davlat konservatoriyasining bastakorlari Kazlovskiy, Mushel, Nadejdin va boshqalarning pedagogik faoliyatlari vokal ijodiyotini rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Katta avlodga mansub san'atkorlardan To'xtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Faxriddin Sodiqov, Ikrom Akbarov, Doni Zokirov, Ilyos Hamroyevlar o'sha paytdayoq milliy merosni Ovrupocha musiqa kompazitsiyasining shakllari bilan birlashtirish yo'llarini izlay boshlagan 1929-yilda Muhiddin Qori Yoqubov tashabbusi bilan o'zbek musiqali teatri ishga tushdi. Uning repertuari asosan musiqali dramalardan iborat bo'lgan. Mazkur teatr sahnasida ozbek tilida qo'yilgan birinchi operalar-"Er Targ'in"(E.Brusilovskiy 1937) va "Nargiz" (M.Magamayev 1938)dir. 30-yillarning 2-yarmisidan boshlab birinchi o'zbek operalari vujudga kela boshladi. Bular S. Vasilenko va M. Ashrafiylarning hamkorlikda yaratgan "Bo'ron" operasi bilan R. Glier va T. Sodiqovlarning "Layli va Majnun" operalari edi. O'zbek opera gruppasi o'zbek musiqali teatri zaminida yuzaga kelib, aynan ushbu operalar bilan o'z faoliyatini boshlagan. Dastlabki o'zbek operalari o'zbek va rus kompazitorlarining ijodiy hamkorligi natijasida,

hamda O'zbekistonda ijod qilgan rus kompazitorlarining mahalliy mavzudagi ijodida rivoj topgan.

O'zbek opera gruppasi o'zbek musiqali teatr zaminida yuzaga kelib, o'z faoliyatini kompazitorlar Sergey Vasilenko va Muxtor Ashrafiy hamkorlikda yaratgan "Bo'ron" operasi bilan bog'ladilar. Kompazitorlar bu operani 6 oy davomida ijod qilib, 1939-yilning 25-martida tugallaydilar. Operani sahnalashtirishda ancha qiyinchiliklar ham bo'ladi. Birinchidan, bu yangi janrni sahnada ijro etishda xonandalarga noqulayliklar tug'diradi, chunki musiqali drama bilan opera orasida katta farq bor edi. Lekin shu bilan birga, milliy o'zbek og'zaki an'analari bilan bog'liq bo'lgan sahnalar ham ijrochilarga, ham tinglovchilarga maroq bag'ishlaydi. Asar 1939-yilning iyunida sahna yuzini ko'rdi. Operani sahnalashtirilishi bu ikki (rus va o'zbek) xalq orasidagi birodarlikni mustahkamlashga va ikki kompazitor Sergey Vasilenko, Muxtor Ashrafiylarning ijodiy hamkorliklarini timsoli bo'ldi. Operaning sahna yuzini ko'rish, O'zbekistonning musiqali teatr hayotida katta voqeaga aylandi. Aynan, "Bo'ron" operasi premyerasidan so'ng musiqiy dramatik teatr O'zbek opera va balet teatri nomini olishga sazovaor bo'ldi. Asosiy rollarni: Halima Nosirova (Norgul), Karim Zokirov (Bo'ron), Fotima Burxonova (Zebiniso) ijro etganlar. Asarda 1916-yilda Jizzaxda bo'lib o'tgan o'zbek xalqining chor hukumati bilan to'qnashuvlari o'z aksini topgan. Qo'zg'alon bostirilgan bo'lsa ham, lekin o'zbek xalqining ozodlikga chiqish uchun intilishlari asarda asosiy maqsad qilib olingan. Operaning qisqacha mazmunini ya'ni librettosini Komil Yashin yozgan. Unda ikki tuzim qarama-qarshiligi, xalqlar orasidagi do'stlik aniq o'z aksini topgan. Operadagi asosiy qahramonlar bu-xalq. Xalq Bo'ron boshchiligida podshoh tuzimiga qarshi kurashadi. Shubhasiz, bosh qahramon xalq bo'lganligi sababli ommaviy sahnalar muhim ahamiyatga ega, har bir pardaning avjini xalq sahnalari tashkil etadi. Opera xorlarida kuy materiali ko'proq "sitatali" bo'lib, u xalq kuylari va Hamza qo'shiqlaridan olingan. Opera 5 pardadan iborat, masalan, 1-pardadagi dehqonlar xori Hamzaning "Ishchi bobo", 2-pardaning final sahnasida "Biz ishchimiz" qo'shig'i yangraydi. Asarda xalq musiqasi ijodiyoti namunalari orqali gavdalantirilgan lavhalar muvaffaqiyatli chiqqan, biroq rechitativlarda musiqasi va nutqni ohangga solishda nomuvofiqlik seziladi. Kompazitorlar mazkur asarda dramatik spektaklni musiqalashtirish uslubiga ham barham berdilar. Bu asarda musiqasi jo'r bo'libgina qolmay, balki tashkiliy ahamiyat kasb etadi. Ariyalar oddiygina ijro etiladigan qo'shiq sifatida emas, balki qahramon obrazini yorituvchi vosita bo'lib keladi. Oddiygina misol, bosh qahramon Bo'ronda ariyalar uncha ko'p bo'lmasada, lekin bor ariyalar obrazlari xarakterlarini yaratishda salmoqli musiqiy asarlar jumlasiga kiradi. Bundan tashqari juda ko'p xalq qo'shiqlaridan foydalanilgan. Jumladan, "Gul o'yini", "Giryas qozoq", "Chamanda gul", "Tanovar", "Oq oydin kechalar", "Farg'onacha"lar kompazitorlar tomonidan orkestrlashtirilib, asar mazmunini boyitishga sababchi bo'lgan.

Operaning qisqacha mazmuni: Boydan qarzdor bo'lgan Bo'ron ismli dehqon yerlarini tortib oladilar. Lekin shu vaqtda Bo'ron Jo'ra ismli o'g'lini Norgulga uylantirishi kerak edi. Yon qo'shnilar Bo'ronga moddiy yordam berib to'yni boshlaydilar. To'y avjida mahalliy amaldorlar kelib, o'zbek yigitlarini bashqa shaharlarga "Mardikorlikka" jo'natmoqchi bo'ladilar. Lekin eng qiziq va yomon joyi shundaki, amaldorlar o'z farzandlarini qoldirib, kambag'allar bolalarini jo'natmoqchi bo'ladilar. Dehqonlar bu vaziyatga tik qarab tura olmay, ularga qattiq qarshilik ko'rsatib, o'nboshini o'ldiradilar. Bo'ron boshchilik bir guruh otryad toqqa chiqib ketadi va

ularga Bo‘ronning o‘g‘li Jo‘ra ham qo‘shiladi. Podshoh tomonidan yuborilgan qo‘shinlar qishloqqa hujum qiladilar va qishloqda ancha qon to‘kiladi, shular qatorida Norgul ham nobud bo‘ladi. Bo‘ronning hovlisiga o‘t qo‘yadilar. Shu vaqtda Bo‘ron boshchilik o‘yryad qishloqqa kirib kelib, podshoh qo‘shinlarini qishloqdan quvib yuboradi.

“Bo‘ron” operasi bilan deyarli bir vaqtda Alisher Navoiy dostoni asosida “Layli va Majnun” operasi ustida ish olib borildi. 30-yillarda “Layli va Majnun” musiqali drama sifatida namoyish etilgan edi. Musiqali dramadan operaga o‘tish oson bo‘lmadi. Barcha kuylarning materiallarini T. Sodiqov, N. Mironovning hamkorligida yozdi. Keyin esa musiqali dramaning partiturasida ustida ishlashga Glier ham jalb etildi Tomoshabinlar e‘tiborini qozongan bu asar qaytadan ishlanib operaga aylantirildi. Librettosiga juda ko‘p voqealar kiritildi. Ushbu asar musiqa tuzilishiga ko‘ra o‘zbek musiqali dramasi an‘analarini davom ettirdi. Operaning asosi yakka kuylashdan iborat bo‘lib, ansambl va xorlar kam o‘rin egallagan. Orkestr ko‘proq xonandalarga jo‘r bo‘ladi. Ariyalar og‘zaki an‘anadagi kasbiy musiqa namunalariga asoslangan. Operada musiqiy tavsiflar kam, emotsional jihatdan bir rejalligi mazmuni va musiqa rivoji sustroq bo‘lganligiga qaramay, “Layli va Majnun” operasi tinglovchilar e‘tiborini qozondi. Asar partiturasida mavjud bo‘lgan qisman opera dramaturgiyasi elementlari o‘zining milliy badiiy an‘analar bilan uzviy bog‘langanligi uchun qimmatlidir. Shunday qilib, rus va o‘zbek kompazitorlarining hamkorligida yaratilgan birinchi opera “Bo‘ron” va “Layli va Majnun” o‘zbek musiqa teatrining keying rivojiga asos bo‘ldi, zamonaviy professional san‘atning murakkab janrlarini o‘zlashtirishga yordam berdi. O‘zbek musiqali teatri o‘zining o‘n yillik (1929-1939) faoliyati davomida musiqali etnografik ansamblardan musiqali nomerlarga ega dramatik spektakllar orqali musiqali drama hamda undan operagacha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tdi.

O‘zbek opera san‘ati turmush sharoitlariga ko‘ra, zamon talablariga asosida asta-sekinlik bilan musiqali drama ildizida o‘z rivojini topdi. O‘zbekistonda opera san‘atining vujudga kelishi, uni rivojlanishida rus musiqa madaniyatining alohida hissasi borligini ta’kidlab o‘tishimiz lozim. Kompazitorlar V.A.Uspenskiy, R.M.Glier, A. Kazlovskiy, G. Mushel va boshqalar o‘zbek musiqa san‘atining turli janrlarida, jumladan, opera janrida ham ijod qilganliklari sababli, o‘zbek opera san‘atini yana ham boyiganini ko‘rishimiz mumkin. O‘zbek operalarining dunyoga kelishi bu zamon talabi bo‘lib, Respublikamizning madaniy rivojiga yana bir katta qadam hisoblandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Пеккер Я. “Узбекская опера” Москва, 1984.
2. Murodova. D “Mustaqillik davri o‘zbek kompazitorlik ijodiyoti to‘g‘risida-musiqa ijodiyoti masalalari” Toshkent, 2002.
3. Jabborov. A “O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari” Toshkent, 2004.
4. T. Y. Solomonova “O‘zbek musiqasi tarixi” Toshkent, 1981.
5. Rauf Qodirov “Ommabop musiqiy glossariy” Toshkent, 2016.
6. Rustam Abdullayev “Opera dramaturgiyasi” Toshkent, 2007.
7. Plungyan. V “Maysaraning ishi” S.Yudakov Toshkent, 1991.